

Весна В. ЕЛЕЗ*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

Оригинални научни рад
Примљен: 01. 11. 2016.
Прихваћен: 10. 02. 2017.

РОЛАН БАРТ: ОСЛОБАЂАЊЕ ТЕКСТА

Рад се бави истицањем Бартове улоге у ослобађању текста од фиксираности језичког знака и кључном улогом читања у Бартовој теорији. Тежиште разматрања усмерено је на Бартову делатност од 1968. године. Неопходан је осврт на његов чувени есеј „Смрт аутора”, чије је исходиште заправо читалац. У утицајној студији *S/Z* Барт је понудио особен интерпретативни модел. Посебна пажња посвећена је значајним импликацијама Бартовог *Задовољства у тексту*, појмовима текста задовољства и текста насладе. Разлика између дела и текста на којој Барт инсистира једна је од кључних дистинкција која је допринела да се истакне моћ текста, стварање у језику и вишезначност.

Кључне речи: Ролан Барт, текст, аутор, текст задовољства, текст насладе, *signifiance*.

Стогодишњица Бартовог рођења, обележена 12. новембра 2015. године, била је повод да се осврнемо на далекосежан и пресудан утицај његових теоријских ставова на развој друштвених наука у 21. веку. Наслов мог излагања одговара Бартовом непрестаном теоријском труду да се текст дефинише као простор истинске моћи и креативности. Сличан наслов носи и зборник водећих постструктуралистичких есеја, *Untying the Text*, које је објединио Роберт Јанг 1981. године.

Читање

Барт 1966. године у есеју „Критика и истина”, одговору на Пикаров памфлет „Нова критика или нова превара”, јасно истиче значај читања као незамењивог, непосредног и непосредованог односа према књижевном делу. У намери да постави темеље будуће науке о књижевности, Барт превазилази ограничења конзервативне академске критике којој је Ремон Пикар припадао. Разликује три могућа приступа, односно три врсте говора о књижевности: науку

---

* vesna.elez@fil.bg.ac.rs

о књижевности, критику и читање. Наука је формалне природе, док критика, иако може бити креативна, ипак представља метајезик, говор о говору и самим тим је мање непосредна од читања, које ништа не може заменити. Већ овде Барт имплицира физички, телесни контакт са делом, касније текстом: читалац оком додирује текст, без посредника и баријера. Неприкосновеност читања је јасна:

Ostaje još jedna iluzija kojoj treba odoleti: kritičar ni po čemu ne može da zameni čitaoca. Uzalud će se od njega tražiti da svoj glas – ma koliko taj glas bio dostojan poštovanja – pozajmljuje čitanju drugih ljudi, da bude samo čitalac na koga su drugi čitaoci, zbog njegovog znanja ili moći rasuđivanja, preneli pravo da izražava njihova osećanja, jednom reči, da zastupa pravo kolektiva na delo. Uzalud će se on time ponositi. Zašto? Zato što kritičar, čak i ako se odredi kao čitalac koji piše, susreće na svom putu jednog opasnog posrednika: pisanje (Барт 1979: 212).

Исте године, 1966, Барт објављује наратолошки манифест, „Увод у структуралну анализу приповедних текстова”, којим најављује нов приступ делу, односно тексту. У структуралистичком маниру, држећи се лингвистичких подстицаја где је као узор послужила структура реченице, анализира се дискурс, јединица већа од реченице. Испитује се структурално устројство приповедног дискурса, начин на који јединице ступају у односе. Појмови попут *језгра*, *катализатора* и сл. фондирају Бартову наратологију. Ови појмови одражавају структуралистичку претензију да се овакви модели могу применити на сваки текст. Иако није замишљена као претенциозна, идеја да је апстарактни модел структуре приповедног текста универзално примењив представљала је потенцијалну опасност уопштавања и окоштавања.

Аутор и текст

Да би доскочио универзалној примењивости модела, али и због сопствених нових теоријских увида, Барт 1968. године објављује чувени есеј „Смрт аутора”. Као што је познато, овај есеј на велика врата уводи читаоца и његову кључну улогу у стварању значења. Бартове добро познате реченице указују на модерну појаву, „*proizvod našeg društva*” (Барт 1986а: 177), ауторову личност. Барт с правом истиче да уклањање Аутора радикално мења модерни текст и то у сваком погледу: Аутор више не претходи тексту, не условљава га, не постоји пре њега. Пошто у сваком случају мора постојати инстанца која је произвела текст, Барт се одлучује за фигуру скриптора, који је у потпуности савремен тексту, „*rođen je u isto vreme kada i tekst*”, из чега следи да је „*svaki tekst pisan tu i sada*” (Исто: 178). Пошто је Аутор, симбол властодршца, симбол потпуне власти над текстом, попут Бога или Оца (у лакановском смислу), или Бога Оца, уклоњен, почиње права владавина текстуалности и интертекстуалности. Једна од најважнијих импликација тезе о смрти аутора јесте Бартово поимање интертекстуалности, његово мишљење да писац само „*sučeljava pisanja*”, а „*tekst je samo preplitanje citata izvedenih iz neizmernog broja središta kulture*” (Исто: 178). Не треба посебно истицати да се постмо-

дерна књижевност бавила свим кључним категоријама које је Барт најавио: улогом аутора, онтолошким статусом текста, преиспитивањем извесности и поузданости историје, као и вртлозима интертекстуалности.

Уколико се тексту додели аутор, сматра Барт, тиме се „*zatvara pisanje*” – проналажењем Аутора, текст је снабдевен „*kopačnim označenim*” (Исто: 179). Бартова намера јесте да укаже на интенционалну заблуду и да открије нешто много важније од сигнала ауторове личности и намере – структуру текста: „У мноштву писања, све треба бити *расплетено*, ништа *одгонетано*; структуру треба пратити у свакој тачки и на свим нивоима, али нема ничега испод тога” (Исто: 178). Закључује да је право место писања читање: „јединство текста не лежи у његовом пореклу него у његовом одредишту” (Исто: 179).

Дело и текст

Следећу важну етапу на путу ослобађања текста представља Бартова дистинкција између дела и текста, коју износи у есеју „Од дела до текста”, из 1971. године, када је увелико закорачио у постструктуралистичко раздобље. У овом не тако често цитираном огледу Барт износи неколико концизних и врло важних одређења, које таксативно и картезијански набраја. Сама чињеница да је почетно слово именице *Текст* овде написано великим словом говори о већ стеченој слободи текста. Прва разлика између дела и Текста тиче се њихове природе: дело је фрагмент материје која заузима део простора књига (на пример у библиотеци), док је Текст – ово је кључна разлика – методолошко подручје (Барт 1986б: 182). Исходиште текста је увек језик, текст је увек процес, производност, „*tekst se doživljava samo u delatnosti proizvodnje*” (Исто: 182). Друго, Текст често одолева класификацији и односи се на неко гранично искуство. Он је на овај начин увек изван *Доксе*,¹ општеприхваћеног мишљења, јавног мњења, он је увек *парадоксалан* (Исто: 183). Треће, текст доживљавамо у односу према знаку. Дело је затворено на означеном (приписали смо му одређени смисао), док Текст „*primenjuje beskonačnu odgodu označenog*”, његово подручје је подручје означитеља (Исто: 183). Затим, текст је плуралан, што не значи да је вишезначан, већ да поседује способност да створи мноштво значења. Барт даље истиче да је дело ухваћено у процес порекла, одређено историјом, као и чињеницом да одговара одређеном аутору. Текст, као што знамо, не зависи од аутора, сваки текст је мрежа цитата без наводника. Дело је, затим, предмет потрошње у нашем потрошачком друштву. Текст се томе опире, Барт подсећа на његову лудичку димензију, на појам игре који му је природен. Барт оваквом аргументацијом припрема терен за једну од кључних констатација, за закључак да: „*Tekst traži da čovek pokuša da ukine (ili u najmanju ruku smanji) udaljenost između pisanja i čitanja*”

¹ Мајкл Моријарти указује на епистемолошку неутемељеност општеприхваћеног мишљења, мњења: „*Doxa* је грчки термин за мишљење који и платонистичка и аристотеловска епистемологија супротстављају истинском знању (*episteme*)” (1991: 111).

(Исто: 185). Текст је за Барта кључна спона, а не медијатор, који ће читање и писање приказати као синониме, јер и читање и писање, као што је Барт показао у својим каснијим есејима, јесу креативни процеси међу којима нема баријера, јесу активни односи према Тексту. На крају ових разматрања Барт експлицитно поставља нови, коначни приступ Тексту, приступ задовољства.

Тело и текст

Барт често користи метафору тела и телесности када говори о самом тексту, али и односу који читалац, субјект, има према њему. Принцип жеље представља непосредовану и непатворену, инстинктивну комуникацију коју Барт прижељкује и коју жели да оправда теоријски. Читаочев удео у тексту постаје све већи, али тај удео није било какав. Да би се заштитио од претераног релативизма и апсурда, Барт истиче незаобилазна ограничења. Већ смо прихватили смрт аутора, али још увек не можемо у целости узурпирати текст. Барт је од самог почетка теоријских спекулација сасвим извесно свестан да, иако се противи академској конзервативности раније критике, ипак читаоцу не може дозволити да сасвим замени аутора, што би представљало *reductio ad absurdum* целокупне историје књижевности и књижевности као такве. Ову методолошку тешкоћу решио је дефинисањем појмова *texte lisible* и *texte scriptible*,² текстова које можемо само читати, које не можемо дописати ни написати, док друга врста представља текстове у којима је читаочев удео значајан и могућ. Прва група односи се на класике, а друга углавном на авангардне текстове. Барт у виртуозној анализи Балзакове новеле „Саразин”, у постструктуралистичком огледу *S/Z* из 1970, дефинише ове појмове. С једне стране имамо оно што се још увек може написати, а с друге оно што више није могуће написати. Барт даје предност ономе што се може написати, јер је сврха књижевности, по његовим речима, „да читалац од потрошача и сам постане онај ко производи”, односно ствара текст (Барт 1976: 10). Текст који можемо написати, „то смо *ми сами док пишемо*”, док су текстови које можемо само читати „производи, а не производња” (Исто: 11). Текст се схвата као простор слободе и стварања.

Овим Бартовим појмовима врло су блиски појмови *текста задовољства* и *текста насладе* које налазимо у *Задовољству у тексту*, огледу написаном 1973. године. Барт ова два појма не супротставља сасвим, јер је настада екстремни вид задовољства: „Текст задовољства [...] потиче из културе, не раскида с њом”, док текст насладе „доводи у стање губитка, изазива nelaгоду

² Моријарти ближе објашњава ове појмове и истиче плуралност као основну врлину текста који је *scriptible*. Текст који је *lisible* није лишен плуралности, али је она ипак ограничена: „Текст који је *читљив (lisible)* може донекле бити плуралан, али је управо његова читљивост последица његове ограничене плуралности: референцијалне нужности, тенденција да обједини у органску целину кодове које га сачињавају; све оне особине које чине добар текст по мишљењу традиционалне критике” (1991: 119).

[...] уздрмава историјске, културне, психолошке слојеве читаоца, чврстину његових укуса, вредности и успомена, и доводи у кризу његов однос према језику” (Барт 2010: 106). Бартов хедонизам подразумева читав спектар пријатности и уживања у тексту: грађанску удобност библиотеке или радне собе, читање класика, као и некадашњи табу, неодољивост текста насладе. Не треба веровати да су авангардни и савремени текстови обавезно и увек текстови насладе, а да су класици потпуно затворени и непробојни. Барт жели да покаже да велика дела светске књижевности, иако су текстови задовољства, јесу Текст, да неки од њих остављају довољно простора за читаочево креативно садејство. Подразумева се да авангардни текст није обавезно Текст, и да његов смели позив понекад крије недостатак Текста, односно изневерено очекивање потпуног читаочевог садејства.

Видимо да текст насладе, који садржи нескривену сексуалну, оргазмичку конотацију, много интензивније утиче на читаоца, доводи га до кризе, до губитка, и симболично га приближава смрти. То је можда тачка до које Барт жели да доведе чисту, концентрисану моћ Текста. Међутим, читалац, субјект, одолева овој „малој смрти”, како се у француском назива оргазам. У питању је само преображај субјекта који је претходно приморан да напусти сопствену удобност и препусти се Тексту насладе. Текст задовољства је ближи традицији и култури, самим тим и пристojности. Апсолутни текст тек треба да дође. Овде Барт оставља простора за будућност књижевности, за њену непредвидивост, снагу, изненађење.

Често се истиче Бартов хедонистички приступ Тексту, као и принцип жеље, жудње, али се често заборавља њихова теоријска утемељеност за коју се Барт брижљиво постарао. Видљива је и извесна лакоћа с којом Барт изводи аргументацију, природност закључака у овом огледу. Ништа не може спречити тријумфални узвик читаоца, галијејевски, истинољубиви и субверзивни: „Никаква ’теза’ није могућа о задовољству у тексту; једва нека инспекција (интроспекција) која је кратког даха, *Eppure si gaude!* Па ипак, насупрот свему и мимо свега, ја уживам у тексту” (Барт 2010: 121).

У „Теорији Текста” Барт је систематизовао најважнија одређења која му је приписао од краја свог структуралистичког раздобља. Текст јесте део знака, јесте означитељ, али није само то. Барт износи ограничења структуралистичког поимања знака:

Класични знак је затворена celina чија затвореност зауставља значење, sprečava да се не уздрма, да се не подvostruči, или да не luta. Исто се односи на класични текст: он затvara текст као да га lancima veže uz slovo, kao da га је lancima prikovao uz označeno (Барт 1986в: 1099).

Прикованост, окованост, речи које упућују на заточеништво, можда и на „тамницу језика”, како је Фредерик Џејмсон назвао своју студију о структурализму и руском формализму. Барт усваја неке од појмова које је увела Јулија Кристева, попут разлике између фенотекста, текста који видимо и читамо, његовог појавног облика, и генотекста,³ кључне делатности, уписивања

³ Генотекст је одраз семиотичког у терминологији Кристеве. У настојању да истакне непатворена обележја субјекта пре ступања у поредак који Лакан назива Симболичким, односно у

исконске димензије предјезичког стадијума, која још није подлегла поретку који Лакан назива Символичким. Текст се, дакле, не може свести на своју појавну димензију, нити може бити само апстрактна схема, већ производ и печат оног што суштински дефинише субјект, односно човека. Барт усваја и појмове пракса означавања, производност, интертекст Јулије Кристеве, као и појам *signifiance*, који је увео лингвиста Емил Бенвенист.

Верујем да систематизација Бартових навода о тексту речито осликава његов прави допринос не само теорији текста већ суштини самог писања, дефинисању правог места књижевности у друштву. С Бартом, ако могу тако да кажем, отпочиње прави живот текста. Текст више није само означитељ који упућује на означено, текст више није само уланчани низ слова или гласова, већ активни потенцијал плуралности на делу. Барт није само ослободио текст, он га је оживео.

Текст је „pravo poprište proizvodnje, gde se sastaju proizvođač i čitalac teksta” (Барт 1986в: 1102). Најкарактеристичније својство текста јесте *signifiance*. *Signifiance* истиче процес, активну производњу и динамику преко које субјект истражује „kako jezik na njega deluje” (Исто: 1103). Преко ове активне разградње и губитка сопствених граница, субјект се приближава искуству текста насладе, и, према Бартовим речима, постаје еротичан. Искуство губитка и близина смрти су, како видимо, предуслов за еротичност.

Бартова најискренија амбиција састојала се у приближавању и готово потпуној синонимији читања и писања. Читаочев удео почео је смрћу аутора, наставио се искуством које је поделио са текстом, искуством задовољства и насладе, пријатности и губитка, сопственог раслојавања и сопствене кризе идентитета. Однос читаоца и текста је реципрочан – читалац дописује или пише Текст, или му он, као што је случај са класицима, причињава задовољство. Текст допушта читаоцу не само да му се приближи већ да активно садејствује с њим. Оваква интеракција је, по мом мишљењу, једна од најважнијих етапа у теоријском разматрању књижевности. Никада текст и читалац нису били у овако присном односу, теоријски утемељеном. Метајезик критике треба полако да нестане: „Neka i sam komentar bude tekst: to je ukratko ono što teorija teksta zahteva”, „više nema kritičara nego ima samo pisaca” (Исто: 1109). Писање постаје потпуно читање: „Potpuno čitanje, u drugu ruku, jeste ono u kojem čitalac nije ništa manje nego čovek koji želi da piše, da se preda erotskoj praksi jezika” (Исто: 1107).

поредак који се повинује законитостима језика, Кристева генотекст супротставља фенотексту. Грејем Ален јасно истиче обележја генотекста: „Генотекст је део неких текстова који се може осетити кроз фенотекст тако што пресеца, нарушава и прекида јасан ток комуникације. Не постоји ниједан текст који може непосредно да пренесе генотекст и моћ Семиотичког, будући да је оно нагон који претходи самом језику” (2004: 118).

ЛИТЕРАТУРА

- Ален 2004: G. Allen, *Roland Barthes*, London–New York: Routledge.
- Барт 1976: R. Barthes, *S/Z*, Paris : Éditions du Seuil.
- Барт 1979: R. Bart: *Književnost, mitologija, semiologija*, Ivan Čolović (prev.), Beograd: Nolit.
- Барт 1986а: R. Bart: Смрт аутора, у: Мирослав Бекер, *Сувремене књижевне теорије*, Загреб: SNL, 176–180.
- Барт 1986б: R. Bart: Од djela до текста, у: Miroslav Beker: *Suvremene književne teorije*, Zagreb: SNL, 181–186.
- Барт 1986в: Р. Барт: Теорија о тексту, *Republika*, бр. 9–10, 1098–1110.
- Барт 2010: Р. Барт: Задовољство у тексту, у: *Задовољство у тексту & Варијације о писму*, Јовица Аћин (прев.), Београд: Службени гласник, 97–144.
- Моријарти 1991: M. Moriarty, *Roland Barthes*, Stanford: Stanford University Press.

Vesna V. Elez

ROLAND BARTHES: LIBERATING THE TEXT

(Summary)

The essay focuses on the theoretical foundation of Roland Barthes' notion of the text. As a leading French semiologist, Barthes gradually liberates the text from its traditional constraints: he releases the author's firm grip on its meaning and interpretation, introduces the principle of pleasure and distinguishes between work and text. The posterity can now fully recognize his ground-breaking ideas which made writing a crucial aesthetic experience.